

8. Stephan Maria J. Civilian jihad : nonviolent struggle, democratization, and governance in the Middle East / Maria J. Stephan. – N-Y. : Palgrave Macmillan, 2009. – 344 p.
9. The Political Struggle for Islam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://islamicsystem.blogspot.com/2013/02/the-political-struggle-for-islam.html>

В статье проанализированы различные подходы к определению понятия «политическая борьба», «ненасильственная борьба». Предложено собственное определение понятия «ненасильственная политическая борьба».

The article analyzes the various approaches to the definition of «political struggle», «non-violent struggle». Proposed own definition of «non-violent political struggle».

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2013

УДК 321.02:124.5

*Семенченко Ф. Г., Херсонський національний
технічний університет*

ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИВНИЙ ВИД ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Аналізуються політичні цінності як засіб маніпуляції, зокрема під час маскування хибних цілей популярними цінностями. Розглядаються домінуючі напрямки політичного маніпулювання: апологетичний та соціально-критичний.

При розгляді змісту поняття «маніпуляція», як показує аналіз літератури (А. Готун, О. Добржанська, П. Лісовський, О. Місніченко, Д. Неліпа, М. Присяжнюк, Т. Ринковий, П. Сліпець, О. Юр'єва, А. Юричко та ін.) використовується підхід, при якому виділяються основні ознаки, і на їхній основі формуються критерії, що дозволяють сформувати робоче поняття. У результаті аналізу виділимо характеристики маніпуляції, уживані різними авторами, що поєднуються в групи ознак і узагальнюються в наступні інтегральні критерії, які можна використовувати для визначення поняття маніпуляції:

По-перше, як позначення специфічного загального підходу до соціальної взаємодії і керування, що припускає активне використання різноманітних способів і засобів схованого примуса людей. У цьому

значенні маніпуляція, маніпулятивний підхід, маніпулювання заміняє термін «макіавеллізм» як образ політичної діяльності, що не нехтує будь-якими засобами для досягнення поставленої мети. Його використання стосовно до засобів масової комунікації і політичних заходів означає дії, спрямовані на програмування думок, устремлінь, цілей мас і психічних станів населення. Кінцева мета таких акцій – це контроль над населенням, його керованість.

По-друге, маніпуляція використовується як визначення специфічного виду психологічного впливу. У цьому значенні використовуються також поняття «маніпулятивний вплив», «психологічні маніпуляції», «маніпулювання суспільною думкою» і «маніпулювання суспільною свідомістю», «міжособистісні маніпуляції», «соціально-політичні маніпуляції особистістю» і т. п. [1, с. 127-130].

По-третє, поняття маніпуляції використовується для позначення визначених організаційних форм застосування таємного примуса людини й окремих способів або у поєднанні прийомів прихованого психологічного впливу на особистість. Причому можна виділити прості «одноактні» маніпуляції або акти маніпулятивного впливу, а також складні, котрі можна умовно позначити як маніпулятивні ігри.

Іншими словами, процес маніпулювання може бути розтягнутий у часі і представляти багатокрокову поетапну процедуру надання маніпулятивного впливу на людину. Він може бути відносно простим, що включає «одноактний» період спілкування з використанням одного або декількох прийомів маніпулятивного впливу, або структурно досить складним, тобто включати комплекс (систему) різноманітних маніпулятивних прийомів, дія яких спрямована на різні психологічні структури особистості і використання різних психологічних механізмів з поетапною реалізацією цих прийомів до визначених періодів часу й у різних ситуаціях взаємодії [2]. Таким чином, складна маніпуляція має свої тимчасову, просторову й організаційно-соціальну структури.

З розпадом СРСР і утворенням незалежних держав поняття «пропаганда», «агітація», «вплив» отримали негативну констатацію як зідеологізовані, позначені маніпулятивністю та комуністичним змістом явища. Така ситуація цілком закономірна і пояснювана (згадаймо ті самі радянські часи і поняття «кібернетика», «генетика», «тестування» тощо). Під дією цих чинників у нашій країні серед багатьох вчених та фахівців із масової комунікації розвилася хвороба маніпулофобія. Маніпуляції вбачають в усьому: у формуванні особистісних структур, культурних і поведінкових норм, у звичайних, природних актах навіювання (сугестії), випадках не контрольованого учасниками спілкування психофізіологічного домінування людини над людиною [3].

Термін «маніпуляція» є метафорою і вживається в переносному значенні: вправність рук у користуванні речами перенесено на вправне керування людьми (лат. manus – рука; найближчим слов'янським словом до «маніпулювати» є рос. руководить, від «рука»). Звичайно, «руководство» може бути прихованим і відкритим, усвідомленим тими, ким керують, «руководят».

У нашій мові слово «маніпуляція» вживається в значенні «вправного і прихованого політичного керування». Отже, це приховане керування, факт якого не повинен бути поміченим комунікатом. Успіх маніпуляції залежить від довіри комуніката і віри його в те, що все, що говорить комунікант, є правдою. Крім того, успішна маніпуляція передбачає такі закономірності:

- Чим менше знає людина, тим більш вона маніпульована.
- Чим більш аполітична людина, тим більш вона маніпульована.
- Чим більш довірлива людина, тим більш вона маніпульована.

Враховуючи основні тлумачення та основні прояви політичної маніпуляції, необхідно зазначити, що у цьому понятті проявляються два його основні значення – пряме й метафоричне. Саме останнє з них сьогодні стає основним та базовим тлумаченням цього поняття, привертаючи до себе все більшу увагу дослідників. У своєму метафоричному наповненні маніпулювання має достатньо високу диференціацію, тобто у цьому випадку йдеться про систему понять, для яких як родова виступає маніпуляція. До системи таких понять можна віднести маніпулятивний вплив, психологічні маніпуляції, маніпулювання (в тому числі і маніпулювання в політиці, маніпулювання суспільною думкою, суспільною свідомістю тощо), міжособистісні маніпуляції, соціально-політичне маніпулювання особистістю тощо.

У метафоричному трактуванні означенням маніпулювання може бути певний психологічний вплив на іншу людину, який не завжди нею усвідомлюється й змушує її діяти так, як того бажає маніпулятор. Останній найчастіше приховує свої наміри, щоб досягти бажаної мети. Отже, маніпуляція – це вид психологічного впливу, досконале здійснення якого веде до прихованого спонукання в іншій людині намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями. Загалом маніпуляції можна визначити так: дії, скеровані на «прибирання до рук» іншої людини, які виконуються так майстерно, що у неї (людини, над якою здійснюється маніпуляція) створюється ілюзія, що вона сама управляє своєю поведінкою. Ціль маніпулятора – створити «вільний вибір», змінити поведінку аудиторії на свою користь, уникаючи прямого примусу, лише скеровуючи дії реципієнта [4].

У науковій літературі політичне маніпулювання розглядається як система засобів ідеологічного та духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку. В політологічному словнику політичне маніпулювання визначається як «система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності» [5, с. 455].

У політологічних дослідженнях політичного маніпулювання домінують значення мають два напрямки:

– *апологетичний*, згідно з яким політичне маніпулювання розглядається як необхідний засіб управління свідомістю мас, оскільки у масовому суспільстві управління масами стає неминучим і процес омасовлення досягає свого апогею у сучасному технічному світі, сучасній техногенній цивілізації;

– *соціально-критичний*, який кваліфікує політичне маніпулювання як принципово нове сприйняття соціальної дійсності, нової системи взаємовідносин між людьми. За такої системи взаємовідносин людина трактується з позиції залежності, підданості примусу та тиску. У цьому випадку заперечується унікальність та неповторність кожного, що призводить, в свою чергу, до ускладнення процесу поступу усього людського співтовариства.

Відколи людина розпочала досліджувати, вивчати сама себе, пізнавати свою внутрішню сутність, відтоді виникає потреба визначити її значення та внесок у існування усього живого. Тезу, яка підтверджує найвищу цінність окремої особистості, ще у IV ст. до н. е. озвучив Протагор, для якого людина була мірою усіх речей, існуючих, як вони існують, та неіснуючих, як вони не існують [6, с. 164-165]. Отже, людина була, є і буде найвищою цінністю, тобто критерієм для оцінки предметів та явищ навколишнього світу, зокрема тих, які вона сама творить у процесі своєї діяльності.

Якщо розглядати політику як сферу діяльності, яка пов'язана з відносинами між соціальними та соціально-етнічними утвореннями, основою якої є проблема завоювання, утримання та використання влади, то логічно випливає, що в її основі лежить модифікація суспільної поведінки в інтересах певних суб'єктів політики, а найчастіше пануючої еліти. Ця модифікація полягає у координації групової діяльності, зміні її напрямку та у підтримці чи відмові від існуючих традицій. У цьому випадку політичне маніпулювання можна з впевненістю назвати одним із найдавніших способів здійснення влади. У контексті теорії макіавеллізму, саму політику трактують як

мистецтво маніпулювання людьми. Представникам цієї теорії протистоять ті, хто вважає за необхідне підкорятися загальноприйнятим нормам моралі у політиці. Ці дві позиції ніяк не можуть досягнути певної «золотої середини» стосовно проблеми маніпулювання, хоча, на наш погляд, її пошук стає все більш нагальним та необхідним для сучасного суспільства.

Створені людиною можливості та засоби маніпулятивного впливу дають змогу побачити їх антиціннісну, здебільшого шкідливу сутність. Показовим у цьому випадку є збіг чи незбіг систем цінностей, якими керуються у своїх діях суб'єкт та об'єкт політичного маніпулювання. Дослідники стверджують, що чим більше буде збігів у цих системах цінностей цих двох груп, тим швидше і успішніше розвиватиметься демократичне суспільство [7, с. 163].

Будучи певними критеріями вибору у політичній діяльності політичні цінності водночас можуть розглядатися як *засіб маніпуляції*, зокрема під час маскування хибних цілей популярними цінностями. Історія політичного життя знає приклади маніпулятивного використання цінностей, оскільки найрізноманітніший зміст вкладався у такі категорії, як свобода, рівність, демократія тощо. Не є винятком й наша сьогодення дійсність: потрібен особливий талант у розпізнаванні реальних цілей за вербально заявленими цінностями, які переслідують різні політичні угруповання за допомогою апеляцій до цінностей.

Цю ситуацію можна пояснити тим, що часто цінності трактуються як загальноприйняті переконання стосовно цілей, до яких повинна прагнути людина, та засобів, які вона може використовувати для досягнення цих цілей. У цьому випадку цінності поділяють на термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби). Термінальні цінності репрезентовані традиціями, свободою, а інструментальні – авторитетністю, спілкуванням [8, с. 304]. Перша група цінностей є стійкішою та тісніше взаємопов'язана з системою суспільних цінностей.

Трактуючи політичні цінності як засіб в арсеналі маніпулятора, не можна забувати про суть самого маніпулювання у його ціннісному вимірі. У цьому випадку можемо трактувати феномен маніпулювання свідомістю особистості як цінність у її негативному наповненні, і швидше стверджувати про визначення його як антицінності. Беручи за аналогію цю типологію цінностей, для визначення ціннісного потенціалу політичного маніпулювання можна трактувати останнє як антицінність-ціль та антицінність-засіб.

У науковій літературі антицінностями називають такі реальності, які за своєю природою суперечать цілісній структурі особистості: нена-

висть, расизм, пристрасть до розкоші, заздрість, експлуатація людини людиною. Водночас є реальності, цінність чи антицінність яких залежить від їх використання. Прикладом таких реальностей можуть бути гроші, які перетворюються у цінність, якщо стають засобом розвитку культури солідарності з бідними. Яскравим прикладом є й влада, яка може перетворитися з цінності позитивної, що слугує іншим людям, організує їх та керує ними, стимулює до розвитку, у антицінність, що проявляється у підпорядкуванні людей, принижуванні, нехтуванні їх інтересів з метою реалізації власного, егоїстичного блага. Кожна особистість формує свою власну шкалу об'єктивних цінностей, які групують у ієрархічному порядку, для того, щоб згодом ця шкала стала вихідним мотивом чи орієнтиром у майбутніх її діях.

Не останню роль у гальмуванні демократичного розвитку відіграє й загальна плинність політичних орієнтацій, які доволі повільно перетворюються, власне, у політичні цінності. Наслідком цього є аполітичність більшої частини громадян, або ж спотворена поінформованість, яка сприяє виробленню вигідної маніпулятору громадської думки. Саме тому можемо стверджувати про цінності як про засіб політичного маніпулювання, що перетворюються у певні стереотипи, символи, кліше та політичні міфи, які використовуються суб'єктом маніпулятивного впливу, що відкидає елементи попередньої системи цінностей та використовує вигідний для нього політичний досвід.

Поєднання апологетичного та соціокритичного підходів до маніпулювання свідчить про складність та неоднозначність цього процесу, про необхідність враховувати позитивне та негативне наповнення політичних цінностей, які проявляються у самій сутності та специфіці процесу маніпулятивного впливу. Отже, йдеться про практичне та теоретичне визначення проблеми маніпуляції особистістю, що проявляється у нівелюванні її унікальності, в обмеженні її розвитку через відмову від особистої свободи, у перетворення її в об'єкт соціального буття, що прямо суперечить базовим політичним цінностям, які утверджують розвиток індивідуальності конкретних людей, їх здібностей та життєвих позицій. Вирішення цієї проблеми можливе лише через зміни у способі мислення, відчуття, розуміння, оцінювання та дії, лише через розширення власного «Я».

Таким чином, політична діяльність є основою перетворення суспільства. Найвищою формою прояву політичної діяльності, спрямованої на досягнення соціально-економічних і політичних цілей, є політична активність, яка стимулюється демократизацією суспільно-політичного життя, що і забезпечує поступовість історичного розвитку.

Сьогодні формується нова демократична система цінностей, в основі якої перебувають інтереси особи та визнання вільного її розвитку як умови вільного поступу всіх людей.

Політичне зомбування як методика впливу

Протягом тисячоріч і особливо останніх сторіч відбувалася еволюція й удосконалювання технологій влади і соціального керування в суспільстві. Сучасні засоби масової комунікації створили для цього принципово нові можливості, багаторазово підсиливши ефективність використання інформації в цих цілях. Вони зробили справжню революцію в політичних відносинах і способах соціального керування в ХХ столітті.

Основна спрямованість еволюції технологій влади і соціального керування, ціль їхніх змін і удосконалювання полягали і полягають у даний час у тому, щоб, використовуючи найменші витрати засобів і ресурсів, одержати максимальний ефект впливу на людей, забезпечивши їхню «добровільну» підпорядкованість. Як відзначає О. Тоффлер, вищу якість і найбільшу ефективність сучасної влади додають знання, що дозволяють «досягти даних цілей, мінімально витрачаючи ресурси влади; переконати людей у їхній особистій зацікавленості в цих цілях; перетворити супротивників у союзників» [6, с. 933-934].

Розглядаючи роль масових комунікацій і їхній вплив на політичні процеси, зарубіжні політологи відзначають, що в постіндустріальному суспільстві влада знань та інформації стає вирішальною в керуванні суспільством, відтискуючи на другий план вплив грошей і державного примуса. Причому безпосередніми носіями і, особливо, розповсюджувачами знань й іншої соціально значимої інформації є засоби масової комунікації.

Хотілося б акцентувати увагу на тім, що державне, адміністративне й інший силовий примус усе більше замінюється на інформаційний вплив і психологічний примус.

Мати важливу інформацію, значить уміти відрізнити важливу інформацію від неважливої, означає мати ще більшу владу; можливість поширювати важливу інформацію у власній режисурі або умовчувати її означає мати подвійну владу, так лаконічно, але яскраво й образно розкривають роль і значення інформаційно-психологічного впливу на людей німецькі політологи – автори найбільшої сучасної навчальної допомоги з політології ФРН.

Вони особливу увагу звертають на таємний примус особистості в різних культурно-історичних умовах. Було б невірно думати, що маніпулювання інформацією, психологічні маніпуляції з людьми є відкриття сучасного суспільства і пов'язане лише з функціонуванням

засобів масової комунікації. Перехід до інформаційного суспільства лише сприяє трансформації психологічних маніпуляцій і перенесенні їхнього застосування з таких обмежених сфер громадського життя, як політична дипломатія, військово мистецтво, торгівля і деякі ситуації міжособистісної взаємодії (наприклад, «палацево-апаратні» і любовні інтриги, економічні афери і шахрайство, азартні ігри і т. п.), в область масового використання як технології й ідеології соціальної взаємодії і спілкування людей у сучасному суспільстві. Тобто сучасні умови додали, по-суті, інформаційно-психологічному впливові й використанню психологічних маніпуляцій у комунікаційних процесах практично характер загальності [9; 10].

Найбільш характерним і скритим методом впливу на людину, а по суті своїй методом пригнічення людини є зомбування. Саме поняття «зомбування» означає непомітне для людини маніпулювання її поведінкою за певною наперед даною програмою і позбавлення її свободи мислення, свободи вибору. Для цього використовуються різноманітні технології, починаючи від навіювання, гіпнозу, залякування телепатичних наказів до впливу на свідомість людей зображеннями, звуком, ультразвуком, інфразвуком, електромагнітними хвилями і т. п. За обсягами масового впливу на населення зомбування може бути масовим (через ЗМІ – що нас найбільше цікавить) так і індивідуальне (як правило при прямому міжособовому й опосередкованому спілкуванні. З часом воно може поневолювати людину від декількох хвилин або впродовж усього життя, як це буває в тоталітарних державах.

Будь-яка тоталітарна держава придушує волю вибору своїх громадян і по суті є самим гігантським джерелом і розповсюджувачем зомбі-програм. При цьому будь-яка особистість (звичайно високоосвічена, із широким кругозором), що не піддається ніякому зомбуванню, звично знищується морально і/або фізично у в'язницях, концтаборах (при цьому найчастіше сфабрикується те або інше «злодіяння», нібито зроблене цією особою), або в кращому випадку просто викидається за межі країни. Згадаємо хоча б радянських дисидентів. У більшості це інтелігенти із самими творчими схильностями, занадто нестандартно і вільно мислячі, щоб уміститися в «прокрустово ложе» тоталітарної ідеології і масової культури [11, с. 12-13].

Тому що всі країни постоталітарного простору протягом багатьох десятиліть і до останнього по суті є перехідними тоталітарними державами та й усі ми, так чи інакше, тією чи іншою мірою, не є носіями зомбі-програм уже відтоді як стверджують політичні психологи. Усі ми були зомбовані ще до того, як народилися, уже будучи в материнському лоні. Тому що навчання-виховання (а в тоталітарній державі

все навчання митецьке підмінюється зомбуванням) дитини йде вже з зомбування вагітної жінки. Як установила наука, дитина вже в лоні матері сприймає й усмоктує інформацію, одержану його матір'ю.

Рідкісним винятком з цього правила є лише те покоління, що народилося в самі останні роки (але вони поки занадто молоді і не можуть активно впливати на економіку, політику і т. п.) або ж той, хто вже спромігся провести велику програму по самоочищенню своєї свідомості і підсвідомості активною політичною практикою.

Глибина зомбування – це наскільки глибоко в людину була впроваджена та або інша зомбі-програма. При цьому чим менше в людині духовного світла, тим більше в ньому темного місця для збереження і розмноження негативних програм. При 100 % зомбуванні людина зовні стає фанатично затягим прихильником, а насправді безвладним рабом тієї або іншої зомбі-програми і цілком присвячує своє життя пропаганді і поширенню цієї програми далі. При поверхневому зомбуванні людина може навіть не відчувати в собі тих або інших наведених зомбі-думок, але в його поведінці і житті вони теж відіграють істотну роль. Прикладом можуть служити сучасні ідеологічні, релігійні, націоналістичні та інші впливи, які по суті є зомбі-програмами.

Підсумовуючи зазначимо, що політичне маніпулювання це система засобів ідеологічного та духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку. Це дії, скеровані на «прибирання до рук» іншої людини, які виконуються так майстерно, що у неї (людини, над якою здійснюється маніпуляція) створюється ілюзія, що вона сама управляє своєю поведінкою. Мета маніпулятора – створити «вільний вибір», змінити поведінку аудиторії на свою користь, уникаючи прямого примусу, лише скеровуючи дії реципієнта (Р. Арон).

Бібліографічний список

1. Хромець О. Л. Соціальні передумови явища політичного маніпулювання / О. Л. Хромець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 89/90. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 127 – 130.
2. Лісовський П. М. Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз) / П. М. Лісовський. – К. : Вид – во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2006. – 200 с.

3. Місніченко О. В. Маніпуляція «людиною маси»: філософсько – культурологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / О. В. Місніченко ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 21 с.
4. Арон Р. Этапы развития социологической мысли: пер. с франц. / Р. Арон. – М. : Изд. группа «Прогресс» – «Политика», 1992. – 608 с.
5. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. / За ред. М. Ф. Головатого та А. В. Антонока. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
6. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошевця. – К. : Знання України, 2005. – 1200 с.
7. Безаров О. Т. Політологія : [навч. посіб.] / О. Т. Безаров. – М-во охорони здоров'я України; Буковинський держ. мед. Ун-т. – Чернівці: [БДМУ], 2007. – 324 с.
8. Прикладна політологія : навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. – К. : Вид. центр «Академія», 2008. – 472 с.
9. Юр'єва О. Г. Мовні маніпуляції в політичних комунікаціях / О. Г. Юр'єва // Трибуна: Всеукраїнський громадсько – політичний і теоретичний журнал тов – ва «Знання» України і спілки журналістів України. – К., 2005. – № 9/10. – С. 32 – 33.
10. Юричко А. В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / А. В. Юричко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2007. – 19 с.
11. Тепенчак Т. М. Естетико – культурологічний аспект маніпуляції свідомістю : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / Т. М. Тепенчак; Київський національний ун – т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 15 с.

Анализируются политические ценности как средство манипуляции, в частности во время маскировки ложных целей популярными ценностями. Рассматриваются доминантные направления политического манипулирования: апологетический и социально-критический.

The article analyzes political values as a mean of manipulation, particularly in situations when false purposes are masked by popular values. The dominant trends of political manipulation such as apologetic and socially and critical are consider in the article.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2013